

УДК 327.39:291.11

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: РЕЛІГІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Вікторія Бокоч

*Ужгородський національний університет,
факультет міжнародних економічних відносин,
кафедра міжнародної політики
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Україна*

На основі аналізу правових актів Парламентської асамблеї Ради Європи з питань свободи совісті та релігії у статті виявляються напрями політики ЄС в релігійно-церковній сфері. Гармонізація законодавства України із законодавством ЄС та впровадження досвіду держав-членів європейського співтовариства сприятиме досягненню Україною європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

Ключові слова: Європейський Союз, Парламентська асамблея Ради Європи, європейські стандарти, європейська інтеграція України, релігія, релігійні організації, державно-церковні відносини.

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС) змушує українську владу до активізації діяльності, спрямованої на впровадження європейських стандартів у різні сфери суспільного життя та інтеграцію в європейське співтовариство. Зважаючи на те, що «релігійний аспект присутній у багатьох проблемах, з якими стикається сучасне суспільство» [1], одним із важливих напрямів політики ЄС є забезпечення прав людини в релігійно-церковній сфері. Переконаливим свідченням тому є низка прийнятих його органами документів, які стосуються найрізноманітніших проблем релігійно-церковного життя, забезпечення свободи совісті та релігії. Чимало з них є важливими і корисними для України, яка обрала європейський шлях свого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення права на свободу совісті та релігії в європейському співтоваристві, окремих його державах-членах виступали об'єктом досліджень таких вітчизняних науковців, як Д. Бондаренко, В. Сленський, С. Здіорук, М. Палінчак, В. Рогатін, В. Токман та ін. Проте деякі аспекти цієї проблеми, які значно актуалізувалися після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема документи Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) про свободу совісті та релігії, залишаються ще недостатньо дослідженими і висвітленими в наукових працях. Актуальним є й порівняльний аналіз правових актів ПАРЄ та законодавства України з релігійно-церковних питань.

Метою статті є виявлення на основі аналізу документів ПАРЄ основних напрямів політики ЄС у сфері забезпечення свободи совісті і релігії та можливостей приведення законодавства України з питань релігії та церкви до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Серед найважливіших проблем, розв'язанням яких займається ЄС, є права людини. Одним із таких прав в демократичному суспільстві є право на свободу совісті та релігії. Його забезпечення регулюється міжнародними правовими актами та національним законодавством держав-членів ЄС.

Правові акти ЄС з питань прав людини, включаючи й право на свободу совісті та релігії, знаходяться в тісному концептуальному взаємозв'язку з актами ООН у цій сфері –

Загальною декларацією прав людини (1948 р.) та Декларацією про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії або переконань (1981 р.).

Основним документом ЄС з питань прав людини є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), в якій, окрім іншого, визначається і право на свободу совісті та релігії. У ній зазначено, що «кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [2].

Крім вищезазначеної Конвенції ПАРЄ ухвалено низку інших документів, у яких формулюються засадничі положення щодо ставлення європейської спільноти до релігії і церкви та відображається її реакція на зловбоденні питання релігійно-церковного життя як на континенті в цілому, так і в окремих країнах.

Інституції об'єднаної Європи визнають, що релігія, існуючи впродовж століть на європейському континенті, стала визначальним чинником європейської цивілізації. Вони з повагою ставляться до конфесійного розмаїття своїх держав-членів, визнаючи за ними право на його збереження, розробку та прийняття законів з урахуванням історичних традицій, національних і релігійних особливостей кожної країни. У зв'язку з цим ЄС не проводить політики конфесійної уніфікації Європи, а виступає за збереження європейськими народами своєї релігійної самобутності, підтримку традиційних релігій як чинника зміцнення національної ідентичності, не обмежуючи прав релігійних меншин. Умова, яка ставиться при цьому до членів європейського співтовариства, – дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ПАРЄ систематично звертає увагу на необхідність удосконалення відносин держави і церкви. Саме гармонійні відносини між ними є запорукою забезпечення релігійної свободи та терпимості, захисту релігійних громад і окремих віруючих від будь-яких форм релігійних переслідувань [1]. Рекомендація 1804 (2007) ПАРЄ «Держава, релігія, світське суспільство і права людини» містить важливі положення стосовно співвідношення церкви і держави, політики і релігії, релігії і демократії. У ній заперечується теза про несумісність демократії та релігії, доводиться, що релігія може бути надійним партнером демократичного суспільства, а демократія – найкращою основою свободи совісті та релігійного плюралізму.

Особливо наголошується на важливості принципу відокремлення церкви і держави, який являє собою одну із загальноєвропейських цінностей і є домінуючим у політиці демократичних суспільств. Він сприяє утвердженню автономності релігії і політики, перешкоджає використанню релігійного чинника для досягнення партійно-політичних цілей та інтересів.

Асамблея наголошує, що необхідною умовою повноцінного забезпечення свободи совісті та релігії, релігійної терпимості й толерантності, захисту від релігійних переслідувань є партнерські відносини між церквою і державою. Їх розвитку сприяє розбудова відносин держави і церкви на договірній основі, що практикується в деяких європейських країнах [3].

Однією із цілей, якої домагається ЄС в релігійно-церковній сфері, є забезпечення нормальних міжконфесійних відносин. Засобами її досягнення ПАРЄ вважає заохочення та регулярне ведення за участю релігійних та громадських діячів діалогу на актуальні теми

розвитку суспільства, підтримка зустрічей керівників та представників різних конфесій на загальноєвропейському рівні. Кожна демократична країна повинна сприяти відкритим дискусіям з релігійних питань.

Політика ЄС в релігійно-церковній сфері спрямовується й на викриття та розвінчування спроб розпалювання міжконфесійної ворожнечі, попередження й усунення дискримінації на релігійному ґрунті, сприяння формуванню взаємної терпимості та поваги як між віруючими різних конфесій, так і між віруючими і невіруючими. У рекомендаціях наголошується на небезпеці релігійного екстремізму, який є симптомом хвороби суспільства і загрозою для демократії.

Особлива увага приділяється дотриманню принципу рівності релігій, створенню всім релігійним організаціям однакових умов для їхнього функціонування та розвитку, забезпеченню їм рівного доступу до історичних культових споруд, освіти, громадських засобів масової інформації.

У центрі уваги ПАРС постійно знаходяться проблеми взаємодії освіти і релігії, про що свідчить спеціально ухвалена нею Рекомендація 1720 (2005) «Освіта і релігія». Зважаючи на те, що релігія є невід'ємною частиною людської цивілізації та системою цінностей, Асамблея вважає за необхідне вивчення в навчальних закладах походження та сутності найвпливовіших релігійних течій, викладання порівняльної історії різних релігій. При цьому такий підхід повинен мати місце навіть у тих країнах, де домінуючою є одна конфесія. Держава повинна заохочувати поширення знань про релігію, дбати про підготовку відповідних кадрів, розробку і ухвалення за участю представників релігійних організацій необхідних методик та навчальних програм. Оскільки у формуванні світоглядних орієнтацій дітей важлива роль належить сім'ї, ПАРС закликає надавати батькам право на релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [4].

У контексті розвитку міжнародного співробітництва ПАРС особливу увагу приділяє питанням культурних взаємин. З цією метою нею прийнято низку документів, які відображають різні аспекти цієї проблеми. Серед них – Рекомендація 1962 (2011) «Релігійний аспект міжкультурного діалогу». ПАРС виходить з того, що європейська спільнота є полікультурною, вона має не лише спільні цінності, а й відмінності, що обумовлені історичними особливостями різних народів. У зв'язку з цим Асамблея наголошує на необхідності визнання відмінностей між людьми з різними переконаннями та побудови консолідованого суспільства, заснованого на повазі гідності кожної особи. Досягнення цих цілей передбачає врахування релігійного аспекту міжкультурного діалогу та розвитку співробітництва між релігійними об'єднаннями. Асамблея вважає за необхідне розширення інформування населення про значення релігії в культурному розвитку європейських народів, визнання представниками різних конфесій права на свободу переконань і релігії один одного, участь в активізації міжконфесійного діалогу на основі принципів демократії і прав людини [5]. Проблема релігійного аспекту міжкультурного діалогу вважається в ЄС настільки важливою, що вона щорічно виноситься Комітетом міністрів на публічне обговорення.

Зважаючи на актуальність питання щодо багатства та різноманітності європейської культури, внеску конкретних націй і релігій в її розвиток, ПАРС прийняла Резолюцію 885 (1987) «Про внесок євреїв в європейську культуру», в якій стверджується, що найвагоміший внесок в культурний розвиток Європи зробила єврейська нація та іудейські традиції.

Крім того, у зв'язку з поширенням мусульманства на європейському континенті, ПАРС було ухвалено Рекомендацію 1162 (1991) «Про внесок мусульманської цивілізації в європейську культуру», в якій розглядаються питання та вносяться пропозиції щодо розвитку культурного співробітництва ЄС з ісламським світом. Зокрема, пропонується:

розширити і посилити мусульманський компонент під час вивчення різних навчальних дисциплін; більше уваги приділяти вивченню в європейських школах арабської мови; здійснювати порівняльний аналіз ісламу, християнства та іудаїзму [6].

Вважаючи толерантність у міжконфесійних стосунках одним з основоположних принципів, ПАРЄ одну зі своїх Рекомендацій 1202 (1993) присвятила питанню релігійної терпимості в демократичному суспільстві. Необхідність підвищеної уваги до неї викликана поширенням у світі ксенофобії, расизму та релігійної нетерпимості, а також міграцією народів на європейському континенті, що призводить до зіткнень інтересів людей з різними релігійними поглядами. Дієвими засобами формування релігійної терпимості й толерантності Асамблея вважає цілеспрямовану освітню, наукову, просвітницьку та інформаційну діяльність [7].

У Резолюції 1928 (2013) «Гарантування прав людини стосовно релігії та переконань і захист релігійних громад від насильства» ПАРЄ висловлює занепокоєння зростанням у світі нападів на релігійні громади і окремих віруючих, фізичне й психологічне насильство щодо них, засуджує пропаганду релігійної ненависті й нетерпимості, підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, підтримує боротьбу з усіма формами релігійного фундаменталізму і маніпулювання релігійними переконаннями. З метою усунення насильства на релігійному ґрунті Асамблея рекомендує державам-членам ЄС: забезпечити однакове ставлення держави та її органів до осіб та громад незалежно від їх релігії, заохочувати політику, спрямовану на ефективний захист прав релігійних меншин; забезпечувати міжнародним захистом тих, хто потребує притулку через релігійні переслідування; притягати винних до відповідальності; використовувати освіту, міжкультурний і міжрелігійний діалог як важливі інструменти запобігання насильству [8].

ПАРЄ гостро реагувала на гучні справи в різних країнах світу, (самогубства та колективні самогубства, викрадення батьками дітей, шахрайство, примушування до проституції, поширення дитячої порнографії тощо), пов'язані з діяльністю сект, нових релігій та езотеричних груп [9]. Крім прийняття рекомендацій, у стінах Європарламенту неодноразово проводилися слухання, виголошувалися доповіді, готувалися висновки, приймалися рекомендації щодо протидії сектам, новим релігіям та езотеричним групам. Проблеми сектантських рухів та протидії їм знаходили своє відображення в щорічних резолюціях із прав людини, інших документах Європарламенту. Підтверджуючи прихильність до свободи совісті та релігії, ПАРЄ висловлювала стурбованість поширенням та активністю сект і нових релігій, пропонувала здійснювати законодавчі, освітні зусилля, застосовувати процедури кримінального і громадянського права, інші запобіжні заходи щодо їх незаконної діяльності.

У зв'язку з тим, що чимало країн постсоціалістичної Європи в період панування тоталітарних режимів зазнали експропріації церковної власності, в документах ПАРЄ постійно порушуються питання її реституції. Позиція Асамблеї з цього питання зводиться до того, що вся націоналізована власність церков і релігійних організацій має бути повернута її власникам і використовуватися за первісним призначенням. У разі неможливості її повернення держава повинна гарантувати справедливую компенсацію, заборонивши при цьому приватизацію культових будівель і майна [10].

Для зміцнення матеріальної бази релігійних організацій ПАРЄ пропонує надати їм право на отримання добровільних фінансових та інших пожертвувань, придбання, володіння і використання ними культових предметів, необхідних для забезпечення їхньої діяльності. При цьому рекомендується всіляко заохочувати релігійні організації до соціальної та благодійної діяльності.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації в цілому вибудовано відповідно до європейських стандартів. У ньому міститься чимало положень і норм, які змістовно повторюють або дублюють міжнародні та європейські правові акти з питань свободи совісті та релігії. Однак у практиці його застосування не все повною мірою узгоджувалося із загальноєвропейськими принципами, що було виявлено моніторинговою комісією ПАРЄ під час вивчення нею питання щодо готовності вступу України до Ради Європи. Йшлося, зокрема, про необхідність «прискорення мирного вирішення існуючих конфліктів між православними церквами при забезпеченні незалежності церкви в її відносинах з державою; запровадження нової недискримінаційної системи реєстрації церков; правового вирішення питання про повернення церковної власності» [11].

У процесі подальшого здійснення моніторингу ПАРЄ було безпосередньо вказано на необхідність оновлення прийнятого 21 квітня 1991 р. (тобто ще до проголошення незалежності України) базового в цій сфері Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», який, хоча в цілому й визнавався демократичним, проте мав певні недоліки.

На деякі з них було вказано також у рішенні Європейського Суду з прав людини щодо справи «Свято-Михайлівська Парафія проти України». Зокрема, зазначалося, що вищезазначений закон обмежує форми, в яких можуть створюватися релігійні організації; встановлює реєстраційну квоту засновників релігійної організації (10 осіб) для реєстрації статуту (положення) і набуття статусу юридичної особи; забороняє релігійним об'єднанням створювати місцеві або регіональні відділення без статусу юридичної особи; не містить чіткої відповіді на питання, які з релігійних організацій реєструються обласними державними адміністраціями, а які – Державним комітетом України у справах релігій; містить нечітко сформульовані положення, які в процесі його застосування дають можливість органам виконавчої влади діяти на власний розсуд [12].

З метою виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливали з її членства у Раді Європи, Указом Президента України було затверджено План заходів, яким, окрім іншого, передбачалася розробка нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та законопроекту про повернення культових будівель релігійним організаціям [13]. І хоча зазначені проекти законодавчих актів з різних причин не були прийняті, все ж таки Україна, виконуючи обов'язки і зобов'язання перед Радою Європи, значно просунулася вперед і наблизилася до європейських стандартів у цій сфері.

Органи державної влади України докладали чимало зусиль для реалізації рекомендацій ПАРЄ щодо реституції церковного майна. Проте врегулювати ці питання на законодавчому рівні не вдалося. Реституція культових будівель і майна в Україні здійснювалася на основі підзаконних актів (Указів та Розпоряджень президентів України, Розпоряджень та Постанов Кабінету Міністрів України). Релігійним організаціям було повернуто у власність або надано в безоплатне користування кілька тисяч культових будівель і предметів культового майна. Однак проблема реституції при цьому повністю не була розв'язана, оскільки релігійним організаціям було повернуто у власність або надано у користування лише частина культових будівель та майна, а не вся націоналізована церковна власність.

Незважаючи на досить жорстку позицію ПАРЄ щодо новітніх релігій і сект, які стрімко поширювалися як в європейських державах, так і в Україні, українській владі не вдалося вжити ефективних заходів щодо обмеження їхньої діяльності. Після засилля радянського тоталітаризму необмежена релігійна свобода сприяла поширенню релігійного сектанства в Україні. Неодноразові законодавчі ініціативи щодо обмеження їхнього впливу на людей, особливо на дітей, успіху не мали. Традиційні церкви теж виявилися неспроможними протистояти поширенню новітніх релігій і сект.

Висновки. Аналіз документів та основних напрямів політики ЄС у сфері забезпечення свободи совісті та релігії, порівняння їх із законодавством України з релігійних питань та правозастосовною практикою дає підстави для таких висновків.

По-перше, чисельність і різноманітність за змістом документів ЄС з релігійно-церковних питань переконливо свідчать, що забезпеченню права на свободу совісті та релігії європейське співтовариство приділяє велику увагу, вважаючи його невід'ємною частиною європейської системи захисту прав людини. В узагальненому вигляді політика ЄС в релігійному питанні зводиться до вироблення правових механізмів неухильного забезпечення права на свободу совісті та релігії, сприяння розвитку партнерських відносин церкви і держави та міжконфесійного порозуміння.

По-друге, документи ПАРЕ містять як загальні рекомендації стосовно забезпечення права на свободу совісті та релігії, так і цілком конкретні пропозиції щодо розв'язання державами-членами ЄС тих чи інших актуальних питань релігійно-церковного життя.

По-третє, курс України на європейську інтеграцію змушує її визнавати і впроваджувати вироблені в ЄС стандарти в різних сферах, включаючи й релігійно-церковну. Цінність європейського досвіду для України полягає в тому, що в державах-членах ЄС він достатньою мірою апробований, а свобода совісті та релігії не лише декларуються, а й реально забезпечуються.

Гармонізація українського законодавства із правовими актами ПАРЕ в релігійно-церковній сфері, а також творче використання зарубіжного досвіду у сфері забезпечення свободи совісті та релігії, розбудови державно-церковних та міжконфесійних відносин сприятиме наближенню України до європейських стандартів та її вступу до Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Рекомендация 1396 (1999) ПАСЕ «Религия и демократия». URL: <http://forb.by/node/514>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Рекомендация 1804 (2007) ПАСЕ «Государство, религия, светское общество и права человека». URL: <http://forb.by/node/59>
4. Рекомендация 1720 (2005) ПАСЕ «Образование и религия». URL: [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2005\]/\[Oct2005\]/Rec1720_rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2005]/[Oct2005]/Rec1720_rus.asp)
5. Рекомендация 1962 (2011) ПАСЕ «Религиозный аспект межкультурного диалога». Інститут релігійної свободи. 12.04.2011 р. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=934%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=ru
6. Рекомендация 1162 (1991) ПАСЕ «О вкладе исламской цивилизации в европейскую культуру» / Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902018872>
7. Рекомендация 1202 (1993) ПАРЕ «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=ru
8. Резолюція 1928 (2013) ПАРЕ «Гарантування прав людини стосовно релігії та переконань і захист релігійних громад від насильства». URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1747_rez_1928_\(2013\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1747_rez_1928_(2013).htm)
9. Рекомендация 1178 (1992) ПАРЕ «Про секти і нові релігійні рухи». URL: <http://docs.cntd.ru/document/902018869>; Рекомендация 1412 (1999) ПАРЕ «Про незаконну діяльність сект». URL: <https://lib.sale/sudebnyie-pravoohranitelnyie-organyi.html>
10. Рекомендация 1556 (2002) ПАСЕ «Религия и перемены в Центральной и Восточной Европе». Інститут релігійної свободи. 24.04.2002 р. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93%3A1&catid=&lang=uk

11. Висновок № 190 (1995) ПАРС щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590
12. Європейський Суд з прав людини. Рішення. Справа «Свято-Михайлівська Парафія проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_254
13. Указ Президента України «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи». 12 січня 2011 р. № 24/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>

EUROINTEGRATION OF UKRAINE: RELIGIOUS CONTEXT

Viktoriia Bokoch

*Uzhhorod National University,
Faculty of International Economic Relations,
Department of International Politics
Narodna sq., 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

On the basis of the analysis of legal acts of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) on issues of freedom of conscience and religion, the article outlines the political directions of the European Union (EU) in the religious-church sphere. The main ones are the harmonization of state-church relations in the separation of church and state, the independence of religion and politics, the establishment of tolerant interfaith relations, the principle of equality of religions, convergence of religion and education, the return to religious organizations of nationalized religious structures and property.

Key words: European Union, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, European standards, European integration of Ukraine, religion, religious organizations, state-church relations.